

**Introductio ad sapientiam sive De tractandis disciplinis et
De subventionem pauperum avagy Európa lelkiismeretes tanítómesteréről**

Európa praeceptorának és lelkiismeretének tekinthető katalán-spanyol humanista Juan Luis Vives (1492?-1540)¹ három olyan művének címét használtuk fel dolgozatunkéhoz, amelyek évszázadokon át nagy befolyással voltak a tudományos gondolkodásra, illetve az utolsó esetében elsőként tett kísérletet karitatív probléma világi megoldására. E három írás hatásának elemzése jó alkalmat ad a neveléstudomány európai fejlődésének vizsgálata mellett a különböző vallási felekezetek erőviszonyainak behatárolásához. Bár Vives neve napjainkban közel nem cseng olyan széles körben ismertnek, mint Erasmusé vagy Thomas More-é, ez azonban évszázadokon át nem így volt, sőt, a XVI -XVII. század tudós elméi együtt emlegették őket, számos Erasmus-Vives² kötetet adtak ki. Ez ellen Erasmus minden bizonnyal tiltakozott volna, hiszen kezdeti szimpátiáját, támogatását megvonta Vivesről.³

Thomas More, akinek segítségével került ki Angliába, élete végéig pártfogolta őt. Ha országokra lebontva elemezzük Vives írásainak kiadását, Európa “szellemi-politikai viszonyait”, látjuk: Franciaországban a nőneveléssel kapcsolatos műveit és Szent Ágoston

1. Juan Luis Vives, katalánul Joan Llois Vives, 1492-es születési éve az Inkvizíciós jegyzőkönyvek átvizsgálása eredményeként megkérdőjeleződik. Miguel de la Pinta y Llorente és José María del Palacio y Palacio spanyol kutatók szerint inkább 1493 tekinthető annak.

2.Pl.: Desiderius Erasmus ROTERODAMUS, *Matrimonio christiano*, és J.L.VIVES, *De coniugii origine et utilitate*, Lygduni Batavorum, Maire,1650; Erasmus, *De civilitate morum puerilim*, és VIVES, *Introductio ad veram sapientiam*, Hamburg,1673. Ez utóbbi megjelenik -a mi tudomásunk szerint- még 1690, Hamburg; 1714, Nürnberg;1756, Breslau- mindenesetben a következőképpen:*Introductio ad veram sapientiam, das ist Ein gar herrliches büchlein des berühmten Johann Ludovici Vivis, genant Anführung zur weisheit, der studierenden jugend zu nutz in beyden prachen herausgegeben* (Erasmus, *De civilitate morum puerilim*jével együtt).Vagy Ioannis Ludovici VIVIS Valentini *de Conscribendi Epistolis*, libellus vere aureus, Eiusdem argumenti D.Erasmi Roterodami compendium ab ipso authore denuo recognitum, Per. Joan.Ant.de Nicolinis de Sabio, Sumptu vero et requisitione Melchioris Sessae,Venetiis, 1537; *Des. ERASMI libri XXXI et Philippi MELANCTONIS libri IV, quibus adiunctur Th. MORI et Lodouici VIUIS, Epistolae*,London, 1642.

3. Erasmus pozitív véleménye l,Percy Stafford ALLEN, *Opus Epistolarum Desiderii Erasmi*, Oxford, 1906-1958,12. Vols. A Thomas Morehoz írt, IV. t. 1106. levél , sor 22-24. és 64-66.; IV. t. 1107. levél, sor 6-7. : “... De Ludovici Viuis ingenio gaudeo meum calculum cum tuo consentire. Is vnus est de numero eorum qui nomen Erasmi obscuraturi.”és IV. t.1082.levél, sor, 14.: “...Ludovicus Viues dum alii clamant, graviter declamat. ...” A már elhidegült Erasmus: VII. t. 2026. levél, sor 5-6.: “Egoque tuum consilium secutus cum Viue praeter civilem amicitiam nihil habui commune.” Vives maga panaszkodik Erasmus hidegségéről 8.levél, sor 10-12.: “ ...Si videres quas epistolas a[cci]pio ab Erasmo: uel hodie unam quam acrem! quam expostulatoriam! quam fulminem!”

*Civitate Dei*éhez írt kommentárjait, Angliában elsősorban neveléstudományi, Itáliában, Spanyolországban neveléstudományi, nyelvtani munkáit jelentették meg sűrűbben. Sehol nem örvendett azonban a spanyol humanista olyan széleskörű népszerűségnek, mint a német nyelvterületen (amely nem esik egybe a mai országhatárokkal), ahol a politikai, például a török elleni védekezésre felhívó traktátusai, pedagógiai írásai mellett a teológiai szempontból is figyelemre méltók is sokszor napvilágot láttak. Magyarországon a mohácsi csatavesztéssel, a reformáció térhódításával ez utóbbi területnek volt nagy jelentősége. Vives elképzeléseinek napjainkig való jelenléte a pedagógia, a pszichológia⁴ területén a legegyszerűbben az 1531-ben napvilágot látott *De tratendis disciplinis*,⁵ vagyis az általa kidolgozott oktatási elveknek az elterjedésén mutatható meg. Az itt lefektetett terv a jezsuiták,⁶ Joannes Amos Comenius,⁷ s a “porosz oktatási rendszerként”⁸ számontartott szisztémával egyezik meg, függetlenül attól, hogy a felhasználó megemlíti-e nevét, mint Comenius és a “poroszok” vagy nem, mint a jezsuiták. Teológiai szempontból sem érdektelen a *De veritate fidei Christianae*⁹ vagy a *De anima et vita* című írásait forgatni, melyeket egyaránt használták hitvitáik során a német és a magyar protestánsok mellett a magyar ellenreformáció legnagyobb alakja,

4. Viveset tekintik egyébként, szerintünk is teljes joggal, e tudományág megalapítójának, elsősorban a *De anima et vita*, Brugis, 1538, alapján, pl.: Gerhard HOPPE, *Die Psychologie des Juan Luis Vives*, Berlin, 1901; Foster WATSON, *The Father of modern Psychology*, Psychological Review, 1915.

5. Joannes Ludovicus VIVES, *De tratendis disciplinis*, Brugis, 1531. A használt kötet lelőhelye a Széchényi könyvtárban: J.L., VIVES, *Opera in duos distincta tomos*, Ed., Hulderius Coccus, Basileae, 1555, Antikva szám: 380 I-II. t. A továbbiakban: *Opera I. ill. II.* A mű első részének modern kiadása: J.L. VIVES, *De causis corruptarum artium, Über die Gründe des Verfalls der Künste*, Lateinisch-deutsche Ausgabe, Übersetzt von Wilhelm SENDNER unter Mitarbeit von Christian WOLF und Emilio HIDALGO-SERNA, hrsg. von E. Hidalgo-Serna, München, 1990. Az *Operát* használjuk, ha a főszövegben a továbbiakban: *De Disciplinis*, ha idézünk belőle: *DD*, könyv és lapszám.

6. Vives párizsi tanulmányai idején a Montaigú-Kollegium hallgatója volt, melyet Jan Standonck és a *Bruder der Gemeinsamen Leben*, vagyis a *Devotio moderna* gondolatvilága hatott át, l. Marcel GODET, *La congrégation de Montaigú 1490-1580*, Paris 1912. Itt tanult később Loyolai Szent Ignác is.

7. H. KAKUCSKA Mária, *Joannes Ludovicus Vives - Quintilianus - Comenius*, előadás elhangzott a “School and theatre”, nemzetközi tudományos konferencián, Miskolc, 2002, szeptember 5-8.

8. Vives XVI. századtól töretlen népszerűségnek örvendett a német nyelvterületen, l., Otto HERDING, *Über einige Richtungen in der Erforschung des deutschen Humanismus seit etwa 1950*, Humanismusforschung seit 1945, Bonn, 1975, 107; *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen deutschen Drucke des XVI. Jahrhunderts*, I. Abteilung, Bd. 21., 1994, 285-307, (VD16) és *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen deutschen Drucke des XVII. Jahrhunderts* (VD17); *Juan Luis Vives, Sein Werk und seine Bedeutung für Spanien und Deutschland*, Studia Hispanica, Bd.1., Hrsg., Christoph STROSETZKI, Frankfurt am Main, 1995; Heinz HOLECZEK, *Bibliographie der deutschen Übersetzungen von Schriften des Erasmus von Rotterdam 1518-1550*, Stuttgart, 1981.

9. J.L. VIVES, *De veritate fidei Christianae*, Brugis, 1540. Vives halála után jelenik meg az első kiadása: Basileae, 1543. Felesége, Margarita Valdaura kérésére tudós barátja, Frans van Cranevelt (Craneveldius) adta ki.

Pázmány Péter¹¹ esztergomi érsek is. Gondolunk még a francia protestáns Philipp Mornay¹¹ a *A keresztényi hit igazságáról* eléggé fantáziátlan, még az eredeti címet is megtartó, szinte teljes egészében való átvételére. Eltekintve néhány fejezet “betoldásától”, teljes egészében Vives *De veritate fidei Christianae*ja. Némely késői, XX. századi tisztelője a pacifizmus előfutárának tekinti Vivist a *De concordia et discordia in humano genere*, a *Liber de pacificatione*, a *De subventione pauperum*, és a *De Europae dissidiis et bello Turcico*¹¹ című traktátusaival. A filozófia tudományának szempontjából úgy véljük, igazán újat nem alkotott, de ha a korabeli tudományok szintézisének tekinthető *De corruptibus artibus* és második része, a *De tratendis disciplinis* pedagógiai teljesítménye a filozófia oldaláról is értékelhető, akkor filozófusként sem csekély eredményt ért el. Hatásáról általánosságban elmondható, hogy a protestáns szerzőknek a konfliktusokat kerülő, a háborúkat mélységesen elítélő, s a hitvitákban részt nem vevő Vives gyakran idézett és kiadott, nagytekintélyű szerzőjük. Az élete végéig buzgó katolikus, a reformációt gyanakvással szemlélő Vives népszerűségére a legjobb példák egyike az evangélikus wolfenbütteli Herzog August és hírneves könyvtára. Ágost herceg (1579-1666) felette kedvelhette Vivist, mert némely írását nemcsak több példányban és kiadásban is birtokolta, hanem magatartásában is megfigyelhető ezek eszmeiségéhez való idomulása: távol tartotta magát a pártoskodástól és a Habsburg-ház-ellenes szövetezésektől, a császárt támogatta törökellenes harcaiban, általában igyekezett az egymással szembenállókat megbékíteni, nagy vehemenciával ápolta a tudományokat. Az 1647-ben kiadott *Allgemeine Landesverordnung*jában újrászervezte a közigazgatást, a jogszolgáltatást, s vivesi, a *Szegények megsegítéséről*¹¹ értelmében takarékoskodott, teremtett

10. Jelen áttekintésünkben, mely terjedelmi korlátok miatt sem léphet fel a teljesség igényével, nem térünk ki részletesen sem a nőneveléssel, sem a férjek feladatát tárgyaló Vives-művekre. Ezzel kapcsolatban foglalkozik a tudományos irodalom; ezenkívül a *De tratendis disciplinis*be is bedolgozta őket. Nem tárgyaljuk részletesen azokra a magyar olvasóira - Baranyai Decsi János, Bod Péter, Dernschwam János, Mossóczy Zakariás, Oláh Miklós, Pázmány Péter, Szenci Molnár Albert, Verancsics Faustus, Zsámboky János, etc.- tett hatását, akikről már más összefüggésben, máshol írtunk, pl.: Kakucska Mária, *Juan Luis Vives és Pázmány Péter a nőnevelésről*, ItK, 1985, 4-5, 479-485; Uő, *Juan Luis Vives és Bod Péter*; Uő, *Joannes Ludovicus Vives Mohács recepciója*, Előadás az MTA I. Irodalomtudományi Intézet, Reneszánsz és barokk osztályán, Budapest, 2003.

11. Philipp de MORNAY, vagy Mornaeus (1549-1623) francia protestáns teológus 1581-ben, Antwerpenben megjelent művét, a *De la Verité de la Religion Chrestienne*t a magyar vonatkozásokkal is rendelkező Sir Philipp Sidney (1554-1586) Londonban, 1587-ben ültette át angolra.

12. J.L.VIVES, *De concordia et discordia in humano genere*, Brugis, 1529; *Liber de pacificatione*, Brugis, 1529; a *De subventione pauperum*, Brugis, 1526; és a *De Europae dissidiis et bello Turcico*, Brugis, 1526.

13. J.L.VIVES, *De subventione pauperum*, Brugis, 1526. E műről részletesebben, H. KAKUCSKA Mária, *El estado perfecto y su habitante perfecto, el idealismo y la verdad a base del 'Socorro de los pobres' de Vives y de 'Don Quijote' de Cervantes*, El carácter renacentista de las obras de Vives y de Cervantes, (A tökéletes állam tökéletes lakója, Idealizmus és valóság *Vives* 'A szegények megsegítéséről' és *Cervantes* 'Don Quijote' című

rendet a gazdálkodásban, a közéletben eljegyzési-, házassági-, temetkezési rendelkezéseivel. Figyelmet érdemlő a wolfenbütteli ünnepnapokra illetve a szegényekre vonatkozó intézkedése is. Az 1651-ben hozott oktatási tervezete konkordál a vivesi iskolarendszerrel, melyet részletesebben a későbbiekben tárgyalunk. Ágost herceg könyveinek külön érdekessége, hogy Vives írásait csupa reformátor, Luther, Zwingli, Melanchthon munkáihoz köttette. Így van ez például a harminckét írást tartalmazó gyűjteményes kötetben is,¹¹ amelyben a “nagy” reformátorok mellett ott van 1524-ből Hans Sachs három traktátusa, Andreas Osiandertől (1498-1552) 14.-ként a *Was zu Marpurk in Hessen vom Abendmal vnd andern strittigen artikeln gehandelt vnd vergleich sey worden*,¹¹ és Caspar Hedio¹¹ fordításában a Strassburgban 1534-ben már másodszor kiadott, *A szegények megsegítéséről*. A Luther rajongó Hedio Wolfgang Capito (1487- 1541) és Martin Bucer mellett Strassburg¹¹ reformátorának számít, bár ő a város népoktatásának és szegényei megsegítésének megtervezője volt. Vives *De disciplinis*ének pedagógiai elképzeléseiből első ízben a strassburgi származású, 1524-ben Löwenben, a *Collegium Trilinguében*¹¹ tanuló Johann

műve alapján.) Coloquio internacional, Comité de Debrecen de la Academia Húngara de Ciencias y Departamento de Español de la Universidad ELTE de Budapest, Debrecen, 19-20. de octubre de 2000.

14. A wolfenbütteli Herzog August Bibliothek, a továbbiakban: Hab és jelzet: 151.40 Th. A másik, négy írást magában foglaló példányban, Hab: 132.2 Quodl. 4° is benne van ugyanez az írás. Vagy még a Hab J 502.4° Helmst. jelzetű kötetben összesen 12 írás található; az 1.: *Chatechizmus Ecclesiae...*Durch Georgium Wicelium,... Freyburg im Breßgaw, ...1536; a 4. írás: *Euangelion Martini Luters...* Vorrede... Georg Wicelius, 1533; a 6. írás: *Wie der Türck die Christen haltet so vnder jm leben Johannis Ludouici Viuis Valentini gschrift...* Neulich durch D. Caspar Hedion verteütsche,...1532, Straßburg; és a 8. írás: *Artickel des glaubens des weiterberuemen vnd Hochgelerten Doctor Erasmus von Roterdam*.

15. Andreas OSIANDER, *Mi az, ami a hesseni Marburgban az Úrvacsoráról és más vitatott cikkelyekből megtárgyaltassék*.

16. Caspar Hedio, Kaspar HEDIO vagy Heyd (1494-1552) *Von Almuesengeben zwey buechlin Ludouici Viuis, Auff duß new XXXIII. Jar durch D. Casparn Hedion verteütscht vnd eim Ersamen Radt vnnd krummer burgerschafft zu Straßburg zugeschriben, Allen policeyen nutzlich zu lesen*, Straßburg 1533. Hab: G 72 Helmst. 4° vagy az 1534-es, 2° kiadás kissé hoszú címe: *Wanneher Ordnung menschlicher beywonung Erschaffung der speyß anfang der Statt allerley handthierung außteylung der guter Vrsprung der Mintz wie die Metall in die welt kummen Von Schul vnnd lerneistern, Wie man sol guts thun mit radtschlag fleiß arbeit vnderrichtung gelt, Das grosser Herr macht auff den underthonen ruget Von warem Gemeinem nutz, Wie man der Bettlerey weren vnd der Armut in repub. bey zeit sol zuhilff kummen, Von zucht armer leüt kinder, Von dem Meinen vnd Deinen dadurch all unrug in der welt entstadt, Das Christenthumb sey in wolthat, Vnd wie vil vnd auff was weiß einem jeden seye guts zu thun, Wie die Oberheiten jeder statt vnd Pollicey dem verarmen yrer burger begegnen, Von Spitälén Weysenheüisern, Von gemeinem almusen gegen armen gefangnen im krieg verbrenten Schiffbrüchigen Jungkfrauen bey eren zubehalten Christen vom Türcken zu entledigen Vomletsten willen der Stiffter*.

17. Gustav ANRICH, *Zwei Straßburger Reden zur Reformationsjubelfeier, Die Straßburger Reformation*, Halle, 1918.

18. A löweni *Collegium Trilinguéról*, 1., Henry de VOCHT, *History of the Foundation and the Rise of the Collegium Trilingue Lovaniense 1517-1550*, Bd. II, 1953.

Sturm¹¹ (1507-1589) és Hedio valósított meg néhányat, az 1538-ban megalapított akadémiával. A strassburgi intézmény 1566-ig minden kiváltság nélkül működött, egy *schola privatá*ból (mai gimnázium) és egy *schola publicá*ból (ars fakultás, egyetem) állt. Vives 1524-ben Löwenben tanított. Sturm egyes műveiben Vives gondolatait ismerjük fel, nevének említése nélkül. Meg kell még említenünk, hogy Ágost herceg maga is járt Strassburgban, ahol szívesen vett részt filozófiai, történelmi vagy természettudományos kérdésekről tartott nyilvános disputációkban.

A Zwingli-követő zürichi Leo Jud²² a következőképpen fordította és vezeti be *A szegények megsegítéséről: Ein gar schoen jaa nit minder nutzlichs buechlein in latin vßgangen durch den hochgeleerten herrn Ludwigen Viues. Wohar Eintrechetikeit vnd ouch zwitracht des die welt voll ist.*

A durlaci “Notario publico nec non Procuratore aulico”, az írott német nyelv egységesítési folyamatában nyelvtanával jelentős helyet elfoglaló, Albert Oelinger,²² Vives lati nyelv gyakorlatait adta ki Strassburgban. Ez a mű is megvan Wolfenbüttelben, több példányban, különböző kiadásban.

Pázmány Péter a *Kalauz* ötödik könyvéhez csatolt *appendix*ben²² a következőket írja: “Magamtul semmit nem mondok, hanem ezek laistromban jegyzett emberek nyomdokit követem. Először megolvastam a Mahomet Alcoránnját, mellyet Theodorus Bibliander, *Libro de Mahometis, vita et moribus* in Tres Tomos digesto, kibocsátott. ...Végezetre azokat-

19.Johann Sturm (1507-1589) érdekesebb művei: *De literarum ludis recte aperiendis liber*, 1538; *De amissa ratione dicendi libri II*,1538; *De educatione principum*, Strassburg, 1551, Leipzig,1911. Sturmról l., Dr. Heinrich VEIL, *Zum Gedächtnis Johannes Strums, Eines Studie über J. Sturms Unterrichtsziele und Schuleinrichtungen, mit Berücksichtigung seiner beziehungen zu dem Niederländischen Humanismus*, In: Festschrift zu Feier des 350 Jährigen Bestehens des Protestantischen Gymnasiums zu Straßburg, Hrsg. von der Lehrerschaft des protestantischen Gymnasiums, Erster Teil, Straßburg 1888; és Anton SCHINDLING, *Humanistische Hochschule und freie Reichsstadt, Gymnasium und Akademie in Straßburg 1538-1621*, Veröffentlichungen von des Instituts für europäische Geschichte Mainz, Bd.77, Wiesbaden 1977.

20.Leo JUD (1482- 1542) az 1529-ben Brüggeben írt *De concordia et discordia in humano generét* fordította. De Georg LAUTERBECK is kiadta: *Ioannis Ludovici Vivis Des Weitberühmbten Hochgelehrten Herrn vier schöner herrlicher vnd Nützlicher Bücher vn Einigkeit vnd zwytracht in dem menschlichen Geschlecht...*1537, Baselben, Wolfgang Frieb nyomdájában jelent meg.

21.Albert OELINGER, fordította, polyglott pélyány: *Dvodecim dialogi apprime elegantes vlarissimi D. Ioan. Ludouici Viuis Valentini, ex Latino & Gallico idiomate in Germanicam linguam fideliter translati ac in gratiam Tyronum harum linguarum simul congesti*, Spirae, etc, Hab: Kg 325. És Oelinger saját műve:*Underricht der hoch teutschen Spraach. Grammatica seu institutio verae Germanicae linguae, in qua etymologia, syntaxis et reliquae partes omnes suo ordine breviter tractantur.* ..., Argentorati ,Wyriot, 1574.

22.PÁZMÁNY Péter, *Igazságra vezérlő kalauz*, Pozsony, 1613., 727 - 753.l.; in PÖM:V.t.728. Pázmány így adja meg az idézet lelőhelyét: Vives in 18. de civitate Dei c. 97.

is megtekintettem, kik a török vallás hamisságárául írást hadtak: úgy-mint Ludovicus Vivest, Censura de Mahomete et Alcorano. ...”

Az utalás lelőhelye az 1543-ban, Brüggeben Franciscus Cranevelt ajánlásával és kiadásában, már Vives halála után megjelent *De veritate fidei Christianae* című, öt könyvből²² álló írása. Pázmány csak a negyedik könyvre, a 18 fejezetből álló, párbeszédese formában íródott *Contra sectam Mahumetisre* utal, de ez nem zárja ki, hogy ismerte a teljes művet. A dialógusok “christiani” és “alfaqui”, muzulmán törvénytudó között zajlanak. A vita során a keresztény meggyőzi a muzulmán a keresztényi hit egyedül üdvözítő voltáról, miközben megismerjük az “Alcorán” történetét, a muzulmánok életét, törvényeiket. De, az is megeshetett, hogy Pázmány a Theodor Bibliander²² fordításában, Philipp Melanchthon előszavával, 1543-ban, Bázelen²² a nyomtató Johannes Oporin és a hely megnevezése nélkül megjelent *Machumetis Saracenorum principis, eiusque successorum vitae, ac doctrina, ipseque Alcoran...*²²A 3.kötet: *Historiae de Saracenorum sive Turcarum origine, moribus, nequitia, religione, rebus gestis: itemque de ordinatione politiae eorundem... Una cum vitis omnium Turcicorum imperatorum ad nostra usque tempora... Philippi Melanchthonis Praefatio longe doctissima... [Basel: Johannes Oporin März 1543]. Fol.* című három kötetes munkát is ismerte, melynek második tomusa Vives könyvének említett része. Erasmus halálát követően sokat kiadták önálló kötetként Vives

23. Az első könyv a “Qui est de homine et deo, sive de fundamentis totius pietatis” [17]; a “Liber secundus, qui est de Iesu Christo” [24]; a “Liber tertius, qui est contra Iudaeos” [12]; a negyedik könyv a “Contra sectam Mahumetis” [18]; és végül az ötödik könyv, a “De praesentia fidei Christianae” [10] fejezetből áll. Ez az a munkája Vivesnek, melyet szinte ugyanúgy megjelentetett Ph. Mornay.

24. Bibliander (görögösen a Buchmannból), Theodor, református teológus és orientalista, (1504 vagy 1509 in Bischofszell, (Kanton Thurgau)-1564. 9. 26., Zürich). Zürichben Oswald Myconiusnál tanult, akinek segítője 1525-től lett. 1526-tól Konrad Pellikannál hebraista studiumokat folytatott. Huldrych Zwingli ajánlására 1527-ben, Liegnitzben a *Hohe Schulen* tanított. 1529-ben visszatért, majd Zwingli halála után (1531) utódja a zürichi *Ótestamenti teologiai tudományok* oktatásában. Konrad Pellikannal befejezte a Leo Jud Biblia-fordítását. Korán-fordításával, s kiadásával vált híressé. Szempontunkból a *Machumetis doctrina ipseque Alcoran*, 1543, az érdekes, l. még a 26. jegyzetet.

25. Carlos GILLY, *Spanien und der Baseler Buchdruck bis 1600*, Ein Querschnitt durch die spanische Geistesgeschichte aus der Sicht einer europäischen Buchdruckerstadt, Basel / Frankfurt am Main, 1985.

26. A mű teljesebb címe: *Machumetis Saracenorum principis, eiusque successorum vitae, ac doctrina, ipseque Alcoran...* Haec omnia in unum volumen redacta sunt, opera & studio Theodori Bibliandri, Ecclesiae Tigurinae ministri, qui collatis etiam exemplaribus Latinis & Arab. Alcorani textum emendavit, & marginib. apposuit Annotationes, quibus doctrinae Machumeticae absurditas, contradictiones, origines errorum, divinaeque depravationes, atque alia id genus indicantur... és a bennünket érdeklő 2. kötet: *Confutationes legis Machumeticae, quam vocant Alcoranum, singulari industria ac pietate a doctissimis atque optimis viris partim Latine, partim Graece, ad impiae sectae illius, errorumque eius impugnationem, & nostrae fidei Christianae confirmationem olim scriptae, ac magno studio hinc inde conquisitae, inque lucem editae... Adiecta quoque est Lodovici Vivis Valentini, viri doctissimi, de Mahomete & Alcorano eius Censura, ex Libris ipsius de Veritate fidei Christianae decerpta...*

műveit Baselban.

Ulrich Koch (Huldricus Coccius) bázeli teológia professzor és lelkész 1555-ben²² Bázelen, latin nyelven jelentette meg *Vives Összes Műveit*. Manapság is kézbe vehető ez a mű a Széchényi Könyvtárban, Aradon, Berlinben, Wolfenbüttelben egyaránt.

Johann Sturm strassburgi "vivesi akadémiaja" a példája a herborni *Hohe Schulenak* vagy más néven *Johanneának*,²² melyet VI. János, Nassau grófja²² az 1577-es kálvinista-lutheránus ellentétek miatt Heidelberget elhagyó Caspar Oleviannal (elhunyt 1587. március 15.), a *Heidelbergi Katekizmus* szerzőjével terveztetett meg. A *Hohe Schule* soha nem nyerte el egy egyetem rangját, ennek egyik oka az volt, hogy a császártól pénzhányában nem tudta megszerezni a doktorráavatás privilégiumát. Sok pénzt igényelt legidősebb fivérének, az V. Károly császár brüsszeli udvarában felnőtt Orániai Vilmosnak (1533-1584) "hollandiai vállalkozása". Másrészt a pénzösszeg nagyságát illetően sem tudtak megegyezni. VI. János lutheránus grófsága az 1570-es évek végére többségében kálvinista lett. Alba herceg 1569-es ediktuma a továbbtanulást a hollandiaiaknak csak Löwen és Róma városában engedélyezte. 1570-ben a speyeri birodalmi gyűlésen tiltakoztak is ez ellen, és egy, a hesseni tartományban lévő birtokán alapítandó iskola többször felbukkanó tervének megvalósítása e tiltakozásnak fogható fel.

De nemcsak a herborni iskola tervezete, felépítése követte Strassburgot, hanem tanári kara fontosabb személyiségei is valamilyen formában kapcsolatban álltak a várossal. A filozófia és teológia professzora, Johann Piscator (1546-1625), itt született, kálvinistává válása miatt kellett elmennie, -mint majd később Heidelbergből is. Piscator Oleviannal együtt dolgozta ki a *Hohe Schule* törvényeit. A herborni filozófia és teológia professzor, majd 1629-től Erdélyben, Gyulafehérvárott tanító Johann Heinrich Alsted (1588-1638), a *Lexicon* készítője, szintén Strassburgban szerezte iskolai végzettségének egy részét. A *Lexicon* jellegében teljesen más, mint a *De disciplinis*, de megemlíti Vivot.

27. L. az 5. jegyzetet.

28. Gerhard MENK, *Die Hohe Schule Herborn in ihrer Frühzeit (1584-1660). Ein Beitrag zum Hochschul-wesen des deutschen Calvinismus im Zeitalter der Gegenreformation.*, Wiesbaden, 1981, Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Nassau XXX.; Dieter WESSINGHAGE, *Die Hohe Schule zu Herborn und ihre Medizinische Fakultät, 1584-1817-1984*, Stuttgart-New York, 1984. Egyik mű sem említi Vivot.

29. Wilhelm, a gazdag gyermekei: a legidősebb, Orániai Vilmos kiváló nevelést kapott; Ludwig von Nassau-Hadamar, a középső testvér, a fríziai kormányzó, alapította a franekeri egyetemet; Jánosnak [Jan de Oude von Nassau-Dillenburg (1536-1606)], a politikusnak és hadvezérnek a legszerényebb a műveltsége. Első tervezete megbukott.

Herbornba 1611. március 30-án iratkozott be Joannes Amos Comenius,³³ aki az „überaus teurer und hoch verehrender” Alstedről *Janua linguarum reserata quinquelinguisében*³³ meg is emlékezett. Comenius több művében, de különösen a *Didactica Magnában*³³ a *De disciplinis*, a *De concordia et discordia*³³ és az *Introductio ad sapientiam*³³ című Vives-írásokból származó gondolatokat olvashatunk. Comenius mentorának tekintette Johann Valentin Andreät,³³ a wolfenbütteli Ágost herceggel is kapcsolatban álló³³ német evangélikus teológust. A rózsakeresztes eszmék elindítója csodálattal vegyes tisztelettel tekintett Vivesre, a szegények megsegítéséről írt és kommunisztikus elvei miatt³³ még a XX. században is félelmet keltő traktátusát a száz évvel keletkezése után nemcsak lefordította, hanem még abban az évben latinul is megjelentette. A lehető legnagyobb elragadtatással, megbecsüléssel írt úgy a műről, mint szerzőjéről: „Wann dann von solchem hiebe vor ein hochgelehrter Mann sehr vernünftig und nach Notturfft inn Lateinischer Spraach geschriben hat ... gut und nöhtig angesehen ein solches auch unsern lieben Leutschen mit zutheylen ... unnd ein solch wichtig unnd wol angesehen Werck ihnen belieben lassen wolten. ...”³³

30. Joannes Amos Comenius (1592-1670) a *Didactica Magna*, XXIX. fejezetében említi Alstedet, egy másik tanárát, Wilhelm Zeppert és művét, a *Politia ecclesiasticát*. Comeniusról a bő szakirodalom miatt nem írunk részletesebben.

31. Comenius, *Janua linguae latinae vestibulum* és *Janua linguae latinae reserata aurea*, 1643. Mindkettő Nagyváradon jelent meg.

32. Joannes Amos COMENIUS, *Didactica Magna*, 1657. Jelen tanulmány idézetei COMENIUS, *Didactica magna*, Pécs, Seneca Kiadó, 1997, kiadásából valók. [Az előző kiadás, GERÉB György, *Comenius Ámos János Nagy Oktatástana*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1953, most nem volt számomra elérhető.] A továbbiakban: *DM*.

33. L. a 12. jegyzetet.

34. J.L.VIVES, *Introductio ad sapientiam*, Bruges. A Széchényi Könyvtárban: J.L.VIVES, *Ad veram sapientiam introductio*, Coloniae, 1578.

35. Johann Valentin ANDREÄ, (586.8.17. - 1654.6.27.) *Fama fraternitatis*, 1615; *Chymische Hochzeit Christiani Rosencreutz*, 1616. Lefordítja J.L.Vives, *De subventione pauperum*, Bruges, 1526: *Welche in sich begreifen, wie man solle die Armen underhalten*, Durlaci, 1627. Az általam használt példány lelőhelye Hab: 153.3.Eth.8°. Tovább: Andreä és lapszám.

36. Comenius és Johann Valentin Andreä levelezéséről az egyik legkorábbi mű Max MOEHRKE, *Johann Amos Comenius und Johann Valentin Andreae, ihre Verhältniss zu einander*, Leipzig, 1904, Phil.Dissertation.

37. Gondolok itt pl. José María SERRANO, *Psicología social de Juan Luis Vives, Doctrina de J.L.Vives sobre la propiedad y el trabajo y repercusión en las instituciones sociales contemporáneos*, Salamanca, 1965, művére.

38. Andreä, i.m. az ajánlás. „Amikor azután ilyen csapásról egy nagy tudású férfiutól nagyon okosan és a szükségletnek megfelelően latin nyelven [művet] írt... jó és szükséges egy ilyet a mi kedves embereinknek is tudomására hozni, ...és egy ilyen fontos és tekintélyes művet kegyeskednének akarni...”

Comenius figyelmét Vivesre a személyes kontaktus, a traktátus lefordítása mellett még a strassburgi, herborni akadémiák őt követő elvei is felkelthették. Quintilianus példáján, a szűk nyakú edény-hasonlattal³³ azonban remekül megmutatható, hogy ezekben az esetekben is nagy valószínűséggel Vives, pontosabban Vives Quintilianust idéző szövegét olvassuk Comeniusnál. A spanyol humanista maga utalt a *De disciplinis*-ben, ennek Quintilianus *Institutio oratoriájával*⁴⁴ való hasonlóságára: ”... *ut si quis attentius inspiciat, similes prorsum comperiat esse meam et Quintiliani instituendi rationes.*”⁴⁴ Ezt a Vivesnek nagyon kedves hasonlatot megtaláljuk még a leggyakrabban megjelent művében, a latin nyelvgyakorlataiban⁴⁴ is. Az 1650-1654 között Sárospatakon tanító Comenius kimutathatóan jól ismerte a *De disciplinis*, az *Introductio ad sapientiam*, az *Institutione feminae Christianae*, a *Meditationes in septem psalmos quos vocant poenitentiae*,⁴⁴ és az *Excitationes animi in*

39. A szűk nyakú edény hasonlat:

Quintilianus:

“*Nam ut uascula oris angusti superfusam umoris copiam respuunt, [sensim autem influentibus uel etiam instillatis complentur, sic animi puerorum quantum excipere possint uidendum est: nam maiora intellectu uelut parum apertos ad percipiendum animos non subibunt.*”

A *Didadactica Magnában*: ”Valóságos kinzókamra volt az ifjúság számára, 1. Amikor napi 6-8 órát foglaltak el közös feladatokkal és gyakorlatokkal, sőt még magánórákkal is. 2. Émelyedésig és ájulásig elhalmozták őket másolásokkal, gyakorlatok készítésével és az emlékezet minél nagyobb megterhelésével... Ha valaki szűk nyílású edény száján erővel önti be azt, amit inkább cseppenként kellene belecsepegtetnie -ezzel a gyermeki értelemet hasonlítjuk össze- mit csinál? A folyadék nagyobb része bizonyára szétfolyik és sokkal kevesebb jut be, mint egyébként, vigyázatosan. “ (Geréb György magyar fordításában.)

Vives:

Quintilianus expressit, esse ea uelut uascula angusti oris, quae superfusam humoris copiam respuant sensim instillatam recipiant. [Itaque initio, pauca et facilia obijciet, mox consuefaciet pluribus, maioribus, solidis. “

40. QUINTILIANUS, *Institutio oratoria*. In: Collection des Universités de France publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé, *Quintilien Institution oratoire*, Texte établi et traduit par Jean Cousin..., Paris, 1975, T. I-XII. Tovább: *Quintilianus*, Liber, cap.

41. *DD*, Liber III, 465.:, Ha valaki tüzetesebben megvizsgálja módszeremet, látni fogja abszolút megegyezését Quintilianuséval...”

42. J.L. VIVES, *Exercitatione Liguae Latinae*, Braedae, 1538.

43. J.L. VIVES, *Meditationes in septem psalmos quos vocant poenitentiae*, Louvain, 1518.

*Deum*⁴⁴ című műveit. A *Didactica Magnában*⁴⁴ a legtöbb idézet az *Introductio ad sapientiam*ból és a *De disciplinis*ből való. Vives ez utóbbi munka első részében a *Tudományok hanyatlásának okait* vizsgálja. A második, a legjobban ismert és citált rész, a *De tradendis disciplinis*, a tudományok átadásáról szól, a kötetet a humanista életéről írt fejezet zárja. Ehhez a(z) (köz)oktatás megszervezését részletesen kidolgozó könyvhöz könnyű volt hozzájutni. 1531-es első megjelenésétől számos kiadása⁴⁴ létezik. 1532-ben és 1536-ban Kölnben, 1551-ben Lyonban, majd 1555-ben, már Vives halála után az Ulrich Koch kiadta összes műveit tartalmazó kötetben is megjelent, mely utóbbit hozzáférhetősége miatt és hibái ellenére mi is használtunk. Vives körültekintően írja le, hogy az iskola soha ne legyen az udvar, vagy nagy forgalmú út mellett, de nők közelében sem, hanem jó levegőjű, és tiszta egű helyen. De a zajos műhelyek, kézművesek lármájától is legyen távol.⁴⁴ A gyermekeket hat-hétéves korukig otthon, már az *Institutione feminae Christiana*eban lefektetett elvek szerint, a megfelelő nevelésben részesült anyák nevelnék. Az általa megfelelő helyre tervezett iskolák rendszere a következőképpen épül fel: minden helyiségnek lenne alapfokú iskolája; minden város rendelkezik a városon kívül oktatási centrummal, illetve magasabb szintű iskolával, gimnáziummal; s minden tartomány vagy provincia alapítana egy akadémiát, melyen a

44.J.L.Vives, *Excitationes animi in Deum*, Brugis, 1535.

45. L. a 30. jegyzet.

46.J. L. VIVES, *De corruptibus artibus*, libri VII., *De tradendis Disciplinis*,libri V., *De artibus: de prima philosophia*, libri 3, ; *de explanatione cuiusque essentiae; de censura veri; de instrumento probabilitatis; de disputatione.*, Antwerpiae, Michael Hillenius in Rapo, 1531, Folio;Uő., ua., Joannes Gymnicus, 1532,8°; Uő ua., Joannes Gymnicus, 1536,8°;Uő, ua., Apud Joannem Fellonium, Lyon, 1551,8°;Uő, *De disciplinis. Hic de corruptibus artibus doctissimi viri notis, illi de tradendis Disciplinis cuiusdam Studiosi Oxoniensis annotationibus illustrati. Cum indice copioso.* 1612,8°; Uő, ua, 1636, Leyden, Ex officina Joan[nes] Maire,12°. Sárospatakon, Debrecenben is megtalálható, több kiadásban is. Még 1764-ben is megjelent: Naples, Ex Typographia Simoniana, Superiorum permissu, J.L.VIVES, *Ausgewählte pädagogische Schriften*, Leipzig, 1881, übers. v. Rudolf Heine; e mű és más e korabeliek létezéséről csak tudomásunk van.

47.DD, Liber II., 450.: “*Sequitur iam ut dicamus, quae, quomodo, quatenus, a quibus, quo loco sint tradenda singula. In omnibus illud potissimum spectandum, ut sincere exhibeatur institutio, ne probi mores uel corrumpantur, uel utique retardentur et hebescant. ...Primum omnium de loco video dicendum, nam is in consti-tuenda schola primus etiam solet prospici. In quo nec considerati conuenit, coelum ut sit salubre, nec subinde profugiendum sit scholasticis huius metu percussis. ...Sit item locus separatus a frequentia, et potissimum opificum, qui strepitum et magnus edunt sonos in opere: quales sunt fabri et lapidicidae, omnes denique qui malleo utuntur, quique rota et torno,et pectine textorio: nec sit tamen omnino frequens, ne testibus ac uelut spectatoribus careant flagitioru, si quibus sint dediti: id circo graues esse incolas atque corruptos uelim, quos scholastici reuerantur: non campones, non cualignos, qui ad prauas artes impellant: non sordidos, et exigui luci captatores: illiberales enim reddunt studiosos acsordidos, et quales sunt uerbo mikrologos [görögül], nominatur, quo nihil et sapientiae inimicus. ... Procul etiam a comitatu regio, et puellam uicina: alteri otio ac malis artibus inmitant rudes animos et pertabunt facile teneros, ac in qui duis flutiles: alterae forma alliciunt*

jobbak, a tudósnak készülők tanulnának tovább.⁴⁴ Vives részletesen leírja a megfelelő, jó tanár kiválasztásának módját, és szigorúan kiköti: “... *A tanárokat ne a tanulók válasszák, mert nem a megfelelőre esne választásuk, s ezt vagy a pénz befolyásolná, vagy a tetszésük, vagy a népszerűsége...*”⁴⁴ “*Következésképpen a tanárokat válassza és próbálja ki, de ne tudatlanok és járatlanok votumai alapján, hanem az akadémiától kiválasztottak szűk csoportja, amelyet példás életű férfiak alkotnak...*”⁵⁵ bérüket közpénzből kapják, melynek nagyságát úgy kell megállapítani, hogy a jóknak elegendő legyen, de a kapzsiakat távol tartsa.⁵⁵ A tanárok feladata lenne még évenként titokban összejönni tanítványaik képességének megbeszélésére, s annak megítélésére, ki képes a tudományok elsajátítására, és ki nem.⁵⁵ Comeniusnál a jó pedagógussal szembeni elvárások,⁵⁵ a tanár nyelvtudásával szembeni követelmény⁵⁵ Vivesével megegyező. Comenius a *Didactica magna* 9. fejezetének, 5. pontjában azokat a kérdéseket vizsgálja, amelyeknek elemzésére Vives egy-egy önálló művet írt, a nőnevelés céljára a *De institutione feminae Christianaet*; illetve a fiúk, férjek feladatának oktatására a *De officio maritit*.⁵⁵ A *Didactica Magna* 10. fejezete 7. pontjában, a lélek

48.DD, Liber II., 450, 451, 456.:“...*Consultius esset extra urbem constitui gymnasium, praesertim si uel ea sit maritima, uel mercimonijs dediti incolae: modo ne locus caperetur, quo ex urbe consuissent otiosi deambulare animi gratiae. ... Statuatur in unaque provincia Academia communis illis: prouinciam definio, non limitibus naturae, nempe montibus, uel amnibus, uel mari, sed ditone ac principatu. ... Constituatur in quaque ciuitate ludus literarius, eo asciscantur praeceptores , uiri explorata dictrina, probitate, prudentia. ...*”

49.DD, Liber II., 452.: „*Profesores eligentur non ab scholasticis, in quo permultum ualet ambitus uel gratiae, uel pecuniae: nec ab illis utilissimi praeponuntur, sed gratiosissimi, et maxime populares, ac blandi, aut qui plurimum uel dederunt, uel promis erunt: aut a quibus licentum sperant.*“

50. DD, Liber II., 452 , az oldal végéig.

51.DD, Liber II., 451.”*Accipiant doctores salarium de publico quale cupiat uir bonus, fastidiat malus: nesi amplum ist, imperiti et mali eo se insinuent luci cupiditate: probi ac eruditi qui ambire uel nesciunt, uel uolunt, excludantur.*”

52.DD, Liber II., 453. ”*Quater per annos singulos in locum aliquem secretum magistri conueniant, ubi inter se de ingenijs suorum seruocinentur, ac consultant: et ei quenque applicent arti, cui quenque idoneum uidebunt.*”

53.DD, Liber II., 450, 451, 466. Ez Comeniusnál, DM ,cap. 17, II. Fundamentum 16.: “*Ha a tanítók közlékenyek és nyájasak; nem ijesztik el komorsággal a lelkeket maguktól, sőt atyai érzéssel viselkedéssel és szavakkal magukhoz édesgetik őket; ha azon tanulmányokat, amelyeket előadnak, kiválóságuk, kellemességük és könnyedségük révén ajánlják. ...*”

54.DD, Liber III., 466. „*Vernaculam puerorum linguam exacte cognoscet ut commodius per hanc et facilius eruditus illas tradat. Quod nisi in lingua patria aptis et proprijs ad eam rem de qua loquitur, utatur uerbis, fallat subinde pueros: isque error adultos iam et grandes pertinatiter comitatibus.* Comeniusnál, DM, cap.17, IV. Fundamentum, 28.: “*I.A tanító és a növendék egyazon anyanyelvűek II.minden tárgyi ismeret magyarázása ismert nyelven történik.*”

55. J.L.VIVES, *De officio mariti*, Brugis, 1528.

elemzéséről írtakban Comenius⁵⁵ ismét Vives, ezúttal a *De anima et vitá* ⁵⁵bus.”

exstimulent: *quo intellectus acute penetret, voluntas sine errore eligat, conscientia avide omnia in Deum reflectat. Quemadmodum igitur facultates illae (intellectus, voluntas, et conscientia) quia eandem constituunt animam, divelli non possunt: ita tria illa animae ornamenta, eruditio, virtus, pietas, divelli non debent.*” idézi. Vives teljes oktatási szisztémát dolgozott ki, osztályra bontás nélkül; az iskolát, élén a tanárral, egy jól szervezett várossal hasonlította össze: “*Mint egy jól szervezett városban vagy egy házban [háztartásban], ahol rend uralkodik, a magisztrátus vagy a családfő hibát követ el, ha egy rossz és haszontalan emberre bíz olyan feladatot, amelyet egy jó és tapasztalt ember láthatna el, így szintén nagy vétket követ el az, aki helyet és lehetőséget ad a butaságnak és ostobaságnak, ahelyett hogy hasznos ismereteket plántálna az elmébe. ...*”⁵⁵ Természetesen Comenius ismerte ezt a *Szegények megsegítéséről*ben is olvasható hasonlatot, idézte is *Panorthosia* ⁵⁵ című művében. Ez a hasonlat, illetve a mű maga, nemcsak pl. Johann Valentin Andreä elismerését váltotta ki, hanem az egyházi bírálatok mellett is olyan világiakét is, mint Miguel de Cervantes

56.DM, cap.10.7. Az idézett részt fordítását l. a következő jegyzetben .

57.J.L.VIVES, *De anima et vita*, Bruges,1538. Az idézet az *Opera, Liber II*-ből való, az 516. oldalon olvasható Vives:

“*Haec autem sunt, mens, siue intelligentia, uoluntas ac memoria: in quibus relucet imago diuinæ Trinitatis, sicuti a sanctis patribus demonstratum est. Quae sint harum facultatum se actiones, quot, quales, qui earum ortus, pronempe gressus, incrementa, occasus, perscrutari vero longe arduissimum ac difficillimum, plenis-occuparunt, simumque, intricataeobscuritatis: propterea (quae quod supra hanc non habemus aliam, quae conscientia inferiorem possit spectare ac censere quemadmodum mens ipsa, de sensibus et parte uegetabili facile iudicat: nempe inferiori-*

Comenius:

“*Animae essentia e tribus potentiis (quae increatam Trinitatem referunt) coagmentata est, intellectus, voluntate et memoria. Intellectus ad rerum discrimina (per omnes usque minimas minutias) extendit. Voluntas ad rerum optionem, proficourum electionem et nexiorum reprobationem fertur. Memoria ea, in quibus intellectus et voluntas sese unquam in futurum usum recondit animamque dependentiae suae ex Deo est) atque officii commonefacit:quo respectu etiam dicitur. Haec igitur munia sua facultates illae ut obire dextre possint, instrui eas plane necesse est talibus, quae intellectum illuminent, voluntatem dirigant, conscientiam*

58.DD, Liber III., 466. “*Imo uero sicut in ciuitate aut domo bene constituta flagitium admittit magistratus uel pater familias, qui locum malo et inutili homini relinquit, quem posset occupare bonus. Sic delictum est, si in ingenio ineptijs illis locus tribuatur, in quo reponi possent alia profutura: male agitur cum literis, et peracerba crux studioso labori figitur, si haec quoque ex eruditione esse existimentur: profecto miseri sunt grammatici qui haec exquirunt.*”

59. J. A. COMENIUS, *Panorthosia*, Consultatio Catholica de rerum humanorum emendatione, 2 Bde., Prag, 1966, Hrsq. O. Chlup, II .vols.,a XXI,3. vagy a XXII,31.:“*Omnis Schola sit parua Respublica, legibus certis,...*”

Saavedra.⁶⁶ Cervantes leszámolni kívánván a világ megjavításán folytonosan, ám hiába munkálkodókkal, az idealizált hősökkel, művekkkel, a sokak áhította megvalósíthatatlan utópikus birodalommal, nem kevésbé saját illúzióival, s Don Quijotéval eléggé gunyorosan mondatja a Vives által megtervezett és jól szervezett államról, melynek vezetését ő maga kerítőkire bízna, ezzel az egyik legnagyobb sikerű spanyol művet, a *Celestinát*⁶⁶ is kifigurázva: "...ami a kerítőséget illeti, ... kerítőség nem csekélység; okos emberekre kellene bízni, s igen szükséges minden jól berendezett társadalomban. Ezt csak jó családból származó emberek gyakorolhatnák, s még fölöttük is felvigyázókat, ellenőröket kellene tartani, mint más hivatalok fölött, s számukat úgy kellene megszabni s nyilvántartani, mint az alkuszokét a piacon. Így aztán sok bajt el lehetne hárítani, ..." Cervantes a humanista Vivesnek nemcsak Európa által felfedezett és becsült karitativ tulajdonságát teszi nevetségessé, hanem egyben azt a dialógusát is, *A viszálykodó Európáról és a török háborúról*, amelynek elsődleges célja volt a szegénység sorsán, életkörülményein való, a világi hatalom nyújtotta rendszeres segítségnyújtás kidolgozása. A XVII. század folyamán kibontakozó vallásbékítő mozgalomban, a Jacques-Benigné Bossuet *A protestáns egyházak bizonytalanságának története*⁶⁶ című, 1688-ban nyomtatásban megjelent írásának hatásának következtében, azaz a Leibniz-cal illetve Gerard Wolter Molanus-szal⁶⁶ a levelezés útján kialakult vitában nem kevesebbről folyt a szó, mint a keresztény, azaz a katolikus és a protestáns egyházak újra egyesítésének a század végén felvetődött lehetőségéről. A vita magyar vonatkozását Christoph Rojas y Spinola⁶⁶ püspök, diplomata jelentette a *De confessione orthodoxae fidei Hungaricarum Ecclesiarum* című, 1692-ben kinyomtatott traktátusával. Spinola 1683-tól

60. Miguel de CERVANTES SAAVEDRA, *El caballero ingenioso Don Quijote de la Mancha*, Madrid, 1605.

61. Fernando de ROJAS, az editio princeps 1499-ben Burgosban, névtelenül, *Calixto és Melibea* címmel; a 2. kiadás 1502-ben, Sevillában *Calixto és Melibea tragikomédiájaként* jelent meg, és nem tizenhat, hanem 21 "felvonást" tartalmazott.

62. Jacques-Benigné BOSSUET, *Histoire des variations des Eglises protestantes*, Paris, 1688.

63. Heinz WEIDEMANN, *Gerard Wolter Molanus, Abt zu Loccum*, Bd.2, Göttingen, 1929.

64. Christoph ROJAS Y SPINOLA (1626-1695), apja Diego de Gentil, a spanyol hadseregben katona; anyja Isabella de Rojas y Spinola volt. Ferences rendi szertes lett, 1657-ig Kölnben tartott teológiai, filozófiai előadásokat, majd IV. Fülöp spanyol király 1666-ban diplomáciai feladattal Leopold császárhoz, Bécsbe küldte. A török veszély ellen kívánt közreműködésével pápai segítséget Leopold császár szerezni, ezért 1664-ben, 1677-ben Rómába küldte. Tina püspöke volt, majd 1685. július 27-én Bécsújhely püspöke lett. L., Hermann TÜCHLE, *Neue Quellen zu den Reunionsverhandlungen des Bischofs Spinola und seines Nachfolgers*, In: Joseph RATZINGER - Heinrich FRIES, *Einsicht und Glaube*, Freiburg, Basel, Wien, 1962, 405-437. A rövidség kedvéért Spinolának nevezzük a püspököt, Francisco de Rojas-szal való összekeverés elkerülése érdekében.

levelezett Leibniz-cal,⁶⁶ s Leopold császárnak 1691-ben, Bécsben Spinolával közösen művet írtak az egyház egységének kérdéséről.⁶⁶ Spinola többször járt császári megbízással Magyarországon is, így 1681-ben Sopronban próbálkozott a magyar protestánsokkal egyezkedni, majd 1691,1692-ben is. Leibniz és Spinola levelezése Bossuet ⁶⁶ *Oeuvres posthumes* első kötetében, 1753-ban jelent meg nyomtatásban. A vallás kérdéseiben békítőleg működni akaró Gottfried Wilhelm Leibniz példaként olvashatott Bossuet tollából olyan XVI. századi tudósokról, mint Erasmus és Vives, akiket félre állítottak eretnokség vádjával, ahelyett, hogy toleranciájukat értékelték volna. Valószínűleg a IV. Pál pápa létrehozta *Index purgatoriora* 1557-ben felkerült műveikre is, Vives esetében a *Latin nyelvgyakorlatok*, az Ágoston-kommentárjaira és a *Szegények megsegítéséről*re gondolhatott. A jezsuita neveltetésű Bossuet egyébként vallási kérdésekben türelmetlen (intransigens) volt. Leibniz-cal ellentétben azt mondta, hogy "... a katolikusoknak a tanban (a dogmában) lehetetlen bármiféle változtatás".⁶⁶ Molanus szerint a protestánsok visszatérése a katolikus egyházba a tridenti zsinat értelmében lehetséges. Vives 1526. decemberében jelentette meg a *De Europae dissidiis et Bello turcicót*, amelyben a felvetett szinkretizmus, -ezzel majd Leibnizet is gyanúsítani fogják-, még mindig időszerű. A dialogusokban megírt traktátus a mohácsi vész hatására török ellenes összefogásra szólított fel. Vives-Scipió a külső támadás esetében szövetségesként egyesülő görög városokat példaként említi a keresztényeknek, azaz a hit nevében való uniót ajánlja, a közös hitbeli ellenség, a török ellen, és ezt a gondolatot elevenítik fel a felekezetek közötti megegyezésre lehetőséget látó irénikusok is. A *De disciplinist* ismerő, az örök békében és harmóniában egy keresztényi hitben egyesült, tudományos társaságokba tömörült Európa létrehozásán munkálkodó Leibniz⁶⁶ biztosan

65. Gottfried Wilhelm LEIBNIZ, *Sämtliche Schriften und Briefe*, Hrsg. von der Preußischen Akademie der Wissenschaften, Reihe I.: Allgemeiner, politischer und historischer Briefwechsel, Bd.,3., Leipzig, 1938, Bd. 5-7, 9-11., Berlin 1954-83. Tovább: AA I. kötet, levél, oldal és sor.

66. AA I. ,9, 96, 129-130. l., 12-23.

67. Edmond HUGUES, *Leibniz et Bossuet*, Essai sur le protestantisme, Montauban, 1871; J.-B. BOSSUET, *Oeuvres complètes...* publiés... par Francois Lachat, Paris 1864.

68. Bossuet vallási türelmetlenségéről Jacques-Benigné BOSSUET, *Cogitationes privatae de methodo reunionis ecclesiae protestantium cum ecclesia romano-catholica*, ez az *Összes művek*, 17.k., 467.l.

69. G. W. LEIBNIZ, *Nova methodus discendae docendaeque iurisprudentiae*, Mit Einführung von Gustav Hartmann, Nachdruck der Ausgabe von Tübingen 1892, Glashütten im Taunus, 1974. Mi a *Nova methodus discendae docendaeque juris prudentiae, Ex artis didacticae principiis in parte Generali praeparaemissis, experientiaequae Luce: Autore G.G.L.L.*, Francofurti, 1648-as kiadást, melyhez Christian Wolff írt előszót, használtuk. A II. rész, *Specialis, ad solam Jurisprudentiam restricta*, §81-ben említi Vives.

ismerte és haszonnal forgatta Vives 1661-ben⁷⁷ újra megjelent Ágoston-kommentárjait. A latin nyelvet állítólag egyedül elsajátító Leibniz választhatott a több kiadásban napvilágot látott *Latin nyelvgyakorlatokjából*⁷⁷ is. A magyar hitvitázók nem toleranciáját, pacifizmusát értékelték Vivesnek. Ők a különböző vitás teológiai kérdésekhez érveket és nem megbékélést adó válaszokat kerestek a *De anima et vita* vagy a *De veritate fidei Christianae* lapjain. Katolikusok, protestánsok ismerték és használták műveit, akár úgy mint a herborni professzor és lelkész, Johann Heidfeld⁷⁷ a kiadásonként bővülő, latin nyelvű *Sphinx theologico-philosophicájában*⁷⁷ szórakoztató, akár Comeniushoz hasonlóan pedagógiai szándékkal. Vives magyar kortársai, olvasói és ismerői sem a *Dissidiis*, sem a *De disciplinis* magyar vonatkozásait nem veszik tudomásul.⁷⁷ Ez csak úgy elképzelhető, ha “célirányos” olvasást feltételezünk magyar olvasóiról, illetve egyes esetekben nevének ismeretét igen, de műveit már nem tételezzük fel. Ezenkívül a vallási kérdéseken vitatkozó feleknek felfoghatatlan lehetett a török hódítás vivesi értelmezése, a nem Isten büntetéseként való akceptálása, hanem a mindenütt fellelhető viszálykodás, széthúzás és háborúskodás egyenes következményének való tekintése.

Magyarországon szép számmal volt (van) Vives-mű. Például ma is megtalálható Debrecenben Maróthi György possessori bejegyzésével egy 1532, kölni kiadású *De tratendis*

70. Diui Aurelii AUGUSTINI Hipponensis episcopi, *De Ciuitate Dei* libri XXII. Commentariis I.L. VIUIS, Francofordi ac Hamburgi: sumptibus Zacariae Hertelii, 1661.

71. *Exercitationes linguae Latinae Zwölf nutzliche Gespräche...aus Lateinischer vnd Frantzösischer In die hochteutsche Sprache gebracht der Jugend vnd Liebhaben derselben zue gueten zu sammengetragen von Albert OELINGER, Hofrat in Durlach, Spira, 1587 azaz Duodecim dialogi I.L.V...ex Latino et Gallico Idiomate in Germanicam linguam fideliter translati...authore Alberto Oelingero, Typis Bernardi Albini; vagy Explicatio viginti quinque Colloquium sive Exercitationum Latinae Linguae, Johannis Ludovici VIVIS Valentini germanica per Henricum Blittershagium Wedanum Urbacensem, Druck., Johann Kempffer, Francoforti ad Moenum, 1650. Csak a két legérdekesebbnek tartott, és Wolfenbüttelben használható példányokat említve. Érdekességként megjegyezzük, hogy oktatási célra még 1875-ben, Mexicoban kiadták.*

72. Christian Gottlieb JÖCHER, *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*, Leipzig, 1751, *Heidfeld* címszava. És a *Johannea* anyakönyve, - Wiesbadenben a Staatsarchivban található-, adatai szerint, már apja, a “magnae eruditionis et pietatis homo”, Heinrich Heidfeld is az iskola tanára volt, 1584. június 3-án érkezett Nassauból, ahol addig iskolamester volt. Johannes Heidfeld 1586.dec.17. - 1587 között praceptor az ötödik és az alsóbb osztályokban, 1589-ben ugyanitt káplán volt. Néhány levelet váltott Szenci Molnár Alberttel, akinek *Analectáját* művéhez csatolva több ízben kiadta.

73. Johann HEIDFELD, *Sphinx philosophica promens et proponens erudita ac arguta aenigmata*, Herborn, 1° 1600. Az általam használt 6°: 1612; és 9°:1631, *Novum Renata, Rrenovata, Ac Longe Ornatius Etiam. quam unquam antea, exulta Sphinx Theologico-Philosophica Promens Ac Proponens Pia, Erudita, ... ex variis, & quamplurimis, tum sacris, tum profanis, authoribus sedulo comporatos... Authore Johanne Heidfeldio..., Herbornea.*

74. L. a 10. jegyzetet.

disciplinis,⁷⁷ vagy egy különböző retorikákat tartalmazó gyűjteményes kötet, melynek első darabja a Vivis Valentini *Rhetoricae, siue de recte dicendi ratione libris tres*⁷⁷ és az aránylag ritka *Diversa opuscula*.⁷⁷ A már említett, Melanchthon előszavával Bibliander által megjelentett *De Mahumete et Alcoranót*, -ma a Széchényi Könyvtár⁷⁷ tulajdonában van, 1732. január 27-án kapta gróf Berényi III. György karancsberényi Berényi Teréziától, monyorókeréki gróf Erdődy József özvegyétől. A kötet eredetileg az ajándékozó hölgy édesapjáié, Berényi Péteré volt, aki viszont Berényi II. Györgynek, a megajándékozott édesapjának öccse volt. A Berényiek még Zsigmond császártól kapták nemeslevelüket, s mindvégig katolikusok maradtak. 1740-ben III. György Zsigmond fia pécsi püspökké lett. Az már a leszármazás érdekessége, hogy III. György Tamás nevű unokájának Borbála leányát a magyar felvilágosodás jelentős poétájának, Orczy Lőrincnek (1718-1789) az idősebbik fia, József vette feleségül.

Ha Juan Luis Vives hatását fellépésétől figyelemmel kísérvük Európa különböző országaiban, meglepődve vesszük észre állandó jelenlétét, amely nemcsak az általa kiötölt oktatási rendszer megvalósulásában, hanem műveinek folytonos kiadásában is megnyilvánult. A vetélytársává lett Erasmus nevét lényegesen többen ismerik, de hatott-e olyan mértékben az általános közművelődésre,⁷⁷ mint a napjainkban szinte ismeretlen Vives, aki jó nevelőként hasznos tanácsot adott még a 21. századnak is: a jól megszervezett állam jól nevelt, alaposan képzett polgárai, a férfiak és nők nemcsak hasznosabbak, hanem boldogabbak is (lehetnek). A *De tractendis disciplinisben* kidolgozott, később *porosznak*⁸⁸ nevezett oktatási rendszere még napjainkban is működőképes Európa országaiban. Vives elképzelése a művelt, tanult, a közjó megteremtésén munkálkodó, a szegényeket segítő fejedelemtől és a szintén szolid műveltséggel rendelkező alattvalóiról, akiket sem a szegénység, sem a háborúk nem nyomorgatnak, valószínűleg az utópiák birodalmába utalható. Bár időnként akad egy egy

75. A Debreceni Református Kollegium Könyvtárában a G-1206 jelzettel.

76. Uo., G-2477jelzettel; Basileae, 1536; Vivesen kívül pl.: Desiderii Erasmi Roterodami, *Compendium postremo iam ab eodem recognitum*; Conradi Celtis, *Methodus*; Christophori Hegendorphini, *Methodus*.

77. Uo. G 905 jelzettel, Basileae, 1538, Robert Winter nyomdájából.

78. Ant.1953 jelzettel.

79. Vives V. Károly császárnak és magyar királlyá lett öccsének, Ferdinándnak, VIII. Henriknek és feleségének Aragóniai Katalinnak, János portugál királynak ajánlotta egy-egy művét. Érdekes módon a nőneveléssel kapcsolatosat Aragóniai Katalinnak, az angol királynőnek ajánlotta, akinek kérésére leánya, a "Bloody Mary" néven a történelemben vonult királynőnek állított össze egy "tanrendet": *Satellitium animi címmel*.

80. A 19. -és a 20.század elején Németországban valóságos Vives-reneszánsz volt, de ez már egy másik téma.

uralkodó, herceg, aki a *Szegények megsegítéséről* elveinek is próbál megfelelni, mint Herzog August. Leánya, Sybille Ursula hercegnő 1649-ben *Einleitung zur wahren Weisheit*⁸⁸ címmel a herceg 70. születésnapjára ajándékként fordította le az Európában megjelenésétől kezdve igen kedvelt maxima gyűjteményt, amelynek első teljes magyar változata csak 1779-ben, a magyar katolicizmus, majd protestantizmus után⁸⁸ immár a magyar felvilágosodás nyelvművelő eszközeként jelent meg egy kancelláriai fogalmazó, Szlávy Pál⁸⁸ tollából, a *Bölcsességhez vezetöut...* címmel.

81. Hab: Cod.Guelf.56.7.Aug.4°.

82. L.a 10. jegyzetet.

83. Szlávy Pál (1755.VII.21.Derecske -1809.III.13.?), a hasonló nevű királyi jogügyigazgató fia, a magyar Kancellárián jegyző volt. Magyarul: *Bölcsességhez vezetöut melyet Deák nyelven ki-adott régenten valentziai Vives János Lajos Most pedig azzal Magyar nyelvben édes Hazája nevendék Iffjainak kedveskedik Szlávy Pál,* Pesten nyomtattatott Royer Antal betűivel, Urunk születése után 1779 Esztendőben.